

10 кылаас.

Уруок тиэмэтэ: **Манчаары Баһылай 21-с үйэ геройунан буолуон сөп дуо?**
(И.М.Гоголев-Кындыл «Манчаары» романынан)

Уруок тиибэ: билиини-көрүүнү кэнэтии

Уруок көрүнгэ: дискуссия- ырытыы уруок

Туһаныллар технология: биирдиилээн оҕоҕо туһайыылаах үөрэх, проблемнай ырытыы технологията, сайыннарыылаах үөрэх.

Туттуллар ньымалар: сэхэргэһии, санаа атастаһыы, ырытыы, дискуссия ирдэбиллэрин туһаныы.

Уруок сүрүн сыала: Айымньыга көстөр олох сыаннастара билинни кэмнэ тоҕоостоохторун быһаарыы.

Үөрэтэр сыал: литературнай герой олоҕун кэмигэр уонна билигин дьон-сэргэ олоҕун, өйүн-санаатын тэннээн көрүү.

Сайыннарар сыал: оҕо айымньы ис хоһоонун, тылын-өһүн кытта бэйэтэ үлэлиир дьобурун, бэйэтин санаатын иннибэккэ-толлубакка сайа этэр кыаҕын сайыннарыы.

Иитэр сыал: төрөөбүт тылга, уус-уран айымньыга тапталы ингэри, өбүгэ саҕаттан кэлбит олох ытык, кэрэ өйдөбүллэрин быһаарыы, ырытыы, оҕону ааҕарга көбүлээһин.

Соруктар:

1. Кими киһи киэн туттар геройа диэхпитин сөбүн быһаарыы
2. Айымньы ааптарын, сүрүн геройу кытта кэпсэтии (диалог)
3. Ытык өйдөбүллэр суолталарын ырытыы

Үөрэнээччи уруоктан ылар сатабыллара:

Бодоруһар сатабыл (коммуникативнай): атын оҕолору кытта бэйэтин көрүүтүн алтыһыннарар дьобура сайдар, бэйэтин санаатын сатаан этэргэ холонор.

Билиини-көрүүнү ылар сатабыл (познавательнай): уус-уран айымньыны ааҕан билиитин кэнэтинэр: Манчаары Баһылай олоҕун туһунан ааптар М.Гоголев-Кындыл уус-уран суруйуутун билэр, атын ааптардары кытта тэннээн көрөр кыахтанар.

Тус сыаллаах сатабыл (личностнай): Манчаары Баһылай олоҕун туһунан билэн тоҕо национальнай герой буоларын быһаарар, кини дьайыыларын суолталарын ырытар, тус бэйэтигэр түмүк оностунар.

Бэйэни салайынар сатабыл (регулятивнай): биирдиилээн, бөлөххө үлэлиир дьобуру сайыннарыы, атын дьону болҕойон истии, бэйэни хонтуруолланыы.

Уруок хаамыгта:

Учуутал кири тыла: Ааспыт уруоктарга айымны ис хооонун кытта билсибиппит, ааптар туһунан кэпсэппиппит. Бүгүнгү түмүктүүр иккир уруокпут сыала: Манчаары уобараһын философскай көрүүлэрин нөнгө олох сыаннастара билинни кэмнэ тоҕоостоохторун быһаары.

Төһө даҕаны үйэтин тухары хаайы уйаламмытын иһин Манчаары олох туһунан толкуйдара уратылар. Олору билигин ырытан, бэйэбит көрүүбүтүн кытта тэннэн көрүөхпүт. Онон бүгүнгү уруокпут дискуссия-ырытыгы уруок буолуо.

Манник быраабылалары тутуһабыт (слайда көстөр):

1. Бэйэн санаабын толору, чопчу эт
2. Атын этээччини быһа түспэккэ болҕомтолоохтук иһит.
3. Тизмэттэн туораама
4. Бэйэн санаан туохха олоҕуруарын быһаар.
5. Дискуссияҕа кыайыылаах-хотторуулаах суоҕун өйдөө.

Уруок 1- кы түһүмэҕэ: Ханник баҕар киһи хайдаҕа кини олоххо, дьонно-сэргэҕэ сыһыанынан, норуот ытык өйдөбүллэрин хайдах ылынарынан сыаналанар.

Таблица оностобут:

Айымныга ханник саха норуота ытыктыыр, олоҕор ыйыы оностор өйдөбүллэрэ баалларый? -Төрөөбүт дойдуга таптал -Ийэҕэ, аҕаҕа, эһэҕэ, эбэҕэ, бииргэ төрөөбүттэргэ таптал, ытыктабыл - Эпийэтинэс - Үтүө сыһыан - Көнүл буолуу - Дьол	
<i>Бу өйдөбүллэр Манчаары олоҕо сылдыбыт кэмгэр хайдах этилэрий? Киһи толору туһанар этэ дуо?</i>	<i>Билинни кэмнэ бу өйдөбүллэринэн олохпугар төһө салайтарабыт?</i>
Учуутал: Бу икки көрүүнү толору быһаарар сыалтан айымны ис хооонугар болҕомтобутун ууруоҕун. Кэпсэти бастагы түһүмэҕэ: Манчаары ааспат ахтылҕана – төрөөбүт алааһа. Айымныттан быһа тарды (оҕо ааҕар): Манчаары, төрөөбүт алааһыгар киирээт, дьиннээх айыы киһитэ буоларын дэ диригник өйдөөтө. Күн сирэ бүтүннүүтэ бу төрөөбүт алааһыттан саҕаланар эбит! Сүрэҕэ миннигэс баҕайытык нүөлүйбэхтээтэ. Түптэ буруотун сыта миннигэһин! Түүннү сиккиэр сымнаҕас баҕайытык кини өтөрүнэн тараамматах баттаҕын имэрийбэхтээтэ. Төрүт буоругар үктэнээтин кытта тинилэҕин хараҕынан айыы санаа, күн санаа сүүрүгүрэн киирэргэ дылы гынна!... Тоҕус саастаах Манчаары аҕатыныын Быттаанылыын илиилэриттэн сизтиһэн таптыыр алаастарын илин баһыгар дьаарбайа тахсан иһэллэр. Онно таптыыр бэстэрэ лаглайан турар. Кинилэр иһэллэрин ыраахтан билэн амарахтык суугунаата, хойуу лабааларын кинилэри тоһуйа уунна. Тоҕустаах уолчаан сүүрэн тийэн мааны бэһин кууспахтаата, сылаас хатырыгар издэһинэн сыстымахтаата. «Оҕоком!» Таптыыр бэһи ийэтин курдук ботугураата. Уолчаан сүрэҕэ миннигэстик нүөлүйбэхтээтэ...	

<p>Санаа атастаһыы ыйытыга: Сахаҕа төрөөбүт дойдуга таптал туох уратылаабый? (оҕолор санааларын атастаһаллар). Алаас, түптэ, бэс мас тыллар суолталарын быһаарыы. Төрөөбүт дойдуну кытта туох ыкса ситимнээхтэрий?</p>	
<p>Ыйытык: Төрөөбүт дойдуга таптал ханнык түгэннэргэ ордук күүһүрэн биллэрий?</p>	
<p>Оҕолор бэйэлэрин санааларын, суруналлар, толорон, ситэрэн тылынан этэллэр. Утарсыылаах түгэннэ тоҕо оннук буоларын быһаараллар.</p>	
<p>Түмүк (оҕолор онороллор): Төрөөбүт дойдуга, алааска таптал ордук күүстээх этэ. Дьон атын сиргэ көспөккө, үксүн биир сиргэ олороллор. Олохторо төрөөбүт дойдуларыттан улахан тутулуктаах.</p>	<p>Түмүк оҕолор онороллор: Билигин да төрөөбүт дойдуга таптал күүстээх, ол эрээри киин сирдэргэ, куораттарга үчүгэй олоххо, сайдыыга тардыһан барыы элбэх. Ол эрээри, син биир ахтабын.</p>
<p>Иккис түһүмэх – Таптал. Таптал киһини үрдэтэр, үтүө, сырдык санаалыыр күүһэ туохханый?</p>	
<p>- Манчаары таптала тоҕо киһини хаайыттан быһаабата? Ыйытыгы Манчаарыга бэйэтигэр, ааптарга биэриэбин. Ким Манчаары аатыттан, ким ааптар аатыттан эппиэттиир кыахтаабый, айымньыга олобуран? (эрдэттэн бэлэмнэммит 2-3 оҕо санааларын этэллэр). (Эппиэт буолуон сөп: дьаданы олох, кыаммат-тиммэт буолуу - таптыыр ийэтигэр кыһалбата суох олобу биэрэр кыаҕа суох, бастакы таптала – атын киһи ойоҕо, чугас аймаҕар тирэбириэн иһин абаҕата Чоочо атаҕастыыр, хаайыыга уктарар, аҕата эрдэ өлөр...)</p>	<p>Билигин таптал көнүл. Кэлин кэмнэ гражданскай брак диэн элбээтэ. Сыһыаннарын сокуонунан бигэргэппэккэ эрэ олороллор. Манчык түгэннэ ордук бэйэ-бэйэҕэ итэҕэийи ордук улахан суолталанара буолуо. Арахсыы да элбэх. Сүрүн өйдөбүл бу түгэннэ эппиэтинэс буолуон сөп. Төрөппүттэрибит – чугас дьоммут. Кинилэргэ таптал куруук баар.</p>
<p>Түмүк: Киһи куруук тапталга талаһар. Урукку кэмнэ ол бобуулаах соҕус буолуон сөп.</p>	<p>Түмүк: Эппиэтинэстээх буолуу улахан оруоллаах. Анардас таптыыр кыра.</p>
<p>Түмүк: <i>Манчаары олобун сыала тапталыттан үрдүк дуо?... (санаа атастаһыы)</i></p>	
<p>Үһүс түһүмэх – Дьол. Көнүл.</p> <p>- Манчаары: «Мин – көнүл киһибин. Ол аата мин дьоллоохпун!» диир. Маны кытта сөбүлэхэбит дуо? Манчаары дьоллоох дуо? Көмө ыйытыктар: - көнүл диэн тугуй? - дьол диэн тугуй?</p>	
<p>Айымньыттан учебник 158 стр. баар быһа тардыыны аабыы – ырытыы. Ити үс хабаала туһунан туох санаалааххыты? Олоххо хайдабый? Үс хабаала: - баай-дуол - үрдүк соло хабалата - бэйэ-бэйэҕэ ордурҕааһын кулуттара</p>	<p>Ыйытык: бу хабалалар билигин бааллар дуо? Урукку олохтон туох эмэ уратылаах дуо?</p>

Түмүк: Ити этиллибиттери хабала курдук көрүмүөххэ сөп. Баай-дуол киһи олобу онгосторугар наада. Хас биирдии киһи карьератын онгостор, ол туора көрүллүбэт. Барыта аһара барбакка буоллабына сөп (оҕолор түмүктэрэ).
Бэйэ-бэйэбэ ордурбаһы билигин да баар, куһаҥан кэмэлды. Дьон билигин аһаҕастык ордурбаабат, ол эрээри истэригэр ордурбууллара буолуо.

Түмүк ыйытыларбытыгар эппиэттээн көрүөбүн:

1. Манчаары туох киһиний? (презентация)
2. Манчаары 21-с үйэ геройунан буолуон сөп дуо? Тоҕо?
3. Манчаары кыайан билигин кэм геройунан буолар кыаҕа суох диір буоллаххытына, тоҕо?
4. Билигин кэмнэ кими Манчаарыга маарыннатыа этигит, тоҕо?

Оҕолор бэйэлэрин санааларын этэллэр. Билигин кэм уратытын, Манчаары курдук охсуһуу билигин барсыбатын, ол эрээри Манчаары курдук хорсун санаа, төрөөбүт дойдуга таптал куруук үрдүктүк сыаналанарын быһаараллар.

Рефлексия: Оҕолор бу ыйытыктарга талан бэйэлэрин санааларын этэллэр.

- уруктан туох түмүккэ кэлиим?
- тугу сөбүлээтим? Тугу сөбүлээбэтим?
- санаабын толору эттим дуо?

Дьибэ талар айар үлэ:

- Манчаары алааһа – уруһуй
- Манчаары көнүл санаата (толкуй сурук, схема, бырайыак - талан)
- айымныны толору аабы